

К.Д. УШИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ДИТИНИ

У статті досліджуються погляди К.Д. Ушинського на проблему естетичного виховання, зокрема на важливість формування естетичних почуттів дитини; висвітлюється внесок педагога у її теоретичне осмислення і практичне вирішення; здійснюється аналіз обґрунтованих К.Д. Ушинським завдань, шляхів та засобів формування у дитини естетичних почуттів; робиться висновок про актуальність підходів К.Д. Ушинського для сучасної науки і практики.

Ключові слова: естетичне виховання, дитина, формування естетичних почуттів.

Вступ. Глобалізація як провідна ознака сучасності та соціокультурні процеси в Україні, що формуються на ґрунті багатоміжових вітчизняних традицій і в загальному контексті європейської та світової інтеграції з орієнтацією на загальнолюдські фундаментальні демократичні цінності громадянського суспільства, зумовлюють необхідність переосмислення концептуальних засад естетичного виховання школярів. "Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті" визначає пріоритетність естетичного виховання молоді на засадах провідних принципів демократизації та гуманітаризації, відкритості гуманістично-плюралістичних позицій, національної спрямованості навчання і виховання [4], мета якого полягає в тому, щоб у процесі сприймання, інтерпретації навколишнього світу, творів мистецтва і практичної творчої діяльності формувати у дитини особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва, розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну і художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні. Таким чином, естетичне виховання розглядається як системна діяльність, спрямована на розвиток чуттєвої сфери особистості, її умінь сприймати, оцінювати явища естетичної дійсності за законами краси, збагачувати у процесі їх сприймання свій внутрішній світ, оволодівати законами творчості і творити.

Такі зміни пріоритетів у педагогічній науці спричинили загострення уваги до нового прочитання та переосмислення педагогічної спадщини діячів української культури, які досліджували цю проблему.

Вихідні передумови. Проблема естетичного виховання у естетико-педагогічному аспекті широко репрезентована у спадщині видатних українських педагогів та діячів освіти Е. Водовозової, П. Каптерева, С. Лисенкової, С. Русової, Е. Михеєвої, К. Ушинського та ін. Значний внесок у розробку теорії естетичного виховання зробили Ю. Боров, О. Буров, Л. Волович, І. Долецька, М. Каган, Л. Коган, В. Розумний, В. Скатерщиків, С. Квятковський, А. Макаренко, О. Семашко, В. Сухомлинський, В. Шестакова та ін. Насамперед вони визначили основні поняття, на які потрібно спиратися при побудові системи естетичного виховання.

Вчені, педагоги наголошували на необхідності й важливості розвитку у дітей естетичних почуттів.

Гуманістичні ідеї про необхідність розвитку естетичних почуттів людини та їх вплив на процес формування творчої особистості відзначали передову демократичну думку в XVIII – XX ст. Значну увагу цим проблемам надавалось, насамперед, у працях українських мислителів – Б. Грінченка, Г. Сковороди, Лесі Українки, І. Франка; істориків і філософів – М. Антоновича, М. Бердяєва, В. Вернадського, В. Зеньковського, В. Соловйова, М. Федорова, П. Флоренського, П. Юркевича та в психолого-педагогічній спадщині П. Блонського, О. Духновича, Я. Мамонтова, О. Потебні, С. Русової, В. Сухомлинського, Л. Толстого та ін.

Зокрема визначення сутності естетичних почуттів як духовно-ціннісного ставлення людини до світу, яке завжди характеризується художньо-творчим пробудженням особистості, здійснено у працях А. Азархіна, В. Відгофа, Д. Говоруна, С. Гольдентрихта, І. Зязюна, А. Канарського, Л. Левчук, Д. Лукача, Л. Печко, Л. Столовича та ін. У цих працях підтверджується думка про те, що різні способи художньо-творчого освоєння навколишнього є джерелом розвитку естетичних почуттів і могутнім чинником виховання творчої особистості.

Актуальні для нашого часу ідеї про естетичне виховання дітей як складову і дуже суттєву частину їхнього гармонійного розвитку, утвердження важливості ролі естетичних почуттів у формуванні особистісного ставлення до світу знайшли своє відображення у спадщині славетного педагога-демократа Костянтина Дмитровича Ушинського.

Мета статті – дослідити погляди К.Д. Ушинського на проблему естетичного виховання, зокрема на важливість формування естетичних почуттів дитини; висвітлити внесок педагога у її теоретичне осмислення і практичне вирішення; здійснити аналіз обґрунтованих К.Д. Ушинським завдань, шляхів та засобів формування у дитини естетичних почуттів.

Видатний педагог К.Д. Ушинський зазначав: "Виховання... повинно бути духовно-естетичним" [1, с. 581]. Цей вислів свідчить про те, яку увагу Костянтин Дмитрович надавав проблемі естетичного виховання людини, вказуючи на необхідність вносити естетичний елемент у її працю, суспільні відносини, побут.

Визначаючи проблему краси як центральну проблему естетики, К.Д. Ушинський розглядав її широко, пов'язуючи з моральним вихованням особистості, з моральними відносинами між людьми. Вчений був

впевнений, що краса вчинків людини визначається високими внутрішніми стимулами, виражає її моральну сутність. Тому, на думку К.Д. Ушинського, естетичне виховання повинно бути спрямоване на розвиток уміння бачити і насолоджуватися прекрасним, на формування в людини прагнення до високих ідеалів в особистому житті.

В основі його теорії естетичного виховання лежить принцип антропологізму. Досліджуючи природу психічних явищ, К.Д. Ушинський приділяє багато уваги емоціям, почуттям, "відчуттям людини" в цілому й естетичним зокрема, вважаючи моральне галуззю естетичних почуттів. Завдяки цьому йому вдається пов'язати завдання естетичного виховання, а саме формування естетичних емоцій, сприймань і почуттів, естетичних уявлень і понять, з індивідуальним психічним розвитком людини.

Розвивати емоційну сферу, вважав педагог, необхідно з раннього віку дитини. У цей період важливо забезпечити своєчасний розвиток чутливості сенсорного апарату дитини, її відчуттів: дотику, слуху, пам'яті та уяви, сформувати емоційний відгук на сприймання якостей і властивостей предметів та явищ.

К.Д. Ушинський виділяє естетичні почуття і переживання як вищу категорію людських якостей. Викликані прекрасним, вони залишають помітний слід у поглядах, поведінці, моральності людини.

Костянтин Дмитрович був переконаний, що оволодіння особистістю загальнолюдськими цінностями тільки на рівні усвідомлення є неможливим. У цьому процесі активну роль відіграють емоції, почуття, які допомагають розкрити внутрішній світ людини, впливають на її вчинки, моральний стан, є регуляторами людського спілкування [5, с.380]. Почуття найглибше відображають сутність особистості дитини, вони захоплюють дитину повністю, значно сильніше, ніж дорослу людину.

У своєму головному творі "Людина як предмет виховання" К.Д. Ушинський вказує на важливий орієнтир, який дає змогу правильно визначати мету виховання. Він зазначає: "Виховання, яке майже виключно дбає про утворення розуму, робить у цьому разі великий промах, бо людина більше людина в тому, як вона відчуває, ніж у тому, як вона думає. Почування..., а не думки, становлять осереддя психічного життя, і саме в їх утворенні має бачити вихователь свою головну мету" [7].

Дитинство – найбільш сприятливий період розвитку емоційної сфери, естетичних почуттів особистості. "Апарат відчуттів" дитини, що поступово розвивається, дає їй можливість пізнавати властивості предметів, явища природи, сприяє тому, що діти стають більш чутливими до гармонічних і дисгармонічних сполучень кольорів, звуків, рухів тощо. Діти від природи не вміють приховувати своїх почуттів. У голосі і на обличчі дитини можуть як у дзеркалі відбиватися гнів, страх, надія, радість, сум, і за це її не можна переслідувати.

К.Д. Ушинський відмічає такі особливості емоційної сфери дітей, як велика рухливість емоційних процесів, швидкий перехід від одних переживань до інших. Почуття дітей можуть бути сильними, але не завжди стійкими. Дитина може швидко і легко переходити від одного емоційного стану до цілком протилежного. Однак дитячі почуття не минають безслідно. Вони стають ґрунтом, на якому розвиваються ті чи інші якості особистості.

Сенсорну відкритість, підвищену чутливість, вразливість, емоційність, образність сприймання К.Д. Ушинський вважав прекрасним станом дитинства, умовою розвитку естетичних почуттів дітей. Не абсолютизуючи значення емоційного світу дитини, К.Д. Ушинський одночасно вказує на те, що вихователь повинен правильно спрямовувати розвиток її почуттів [2, с. 131].

Педагог був упевнений, що на формування естетичних почуттів впливає зміст навчання, яке повинно бути пов'язане з життям і ґрунтуватися на тісних міжпредметних зв'язках. Кожний предмет має великі можливості впливу на естетичні почуття дитини. "У всякій науці, – зауважував педагог, – більш або менш є естетичний елемент, передавання якого учням повинен мати на увазі наставник. Вихователь повинен користуватися всякою нагодою, щоб з допомогою навчання закинути в душу дитини яке-небудь добре насіння й зв'язувати добре почуття з усяким уявленням, з яким воно тільки може бути зв'язане. Такі нагоди безперестанно трапляються майже у всіх науках; але часто буває, що викладач не тільки не користується цією нагодою, але, навпаки, сам псує те добре або естетичне почуття, яке дає йому предмет" [10, с.289]. К.Д. Ушинський також зазначав, що не тільки зміст, а й форма навчання і виховання має розвивати почуття любові до прекрасного.

Важливим джерелом естетичних впливів на дитину К.Д. Ушинський вважав природу. Рідна природа, її простори, підкреслював він, є першими вихователями, бо найдоступніші дитячому сприйманню і розумінню. К.Д. Ушинський називав природу "всерозвиваючою". В процесі ознайомлення з природою у дитини нагромаджується чуттєвий досвід як основа, першоджерело розумового, морального й естетичного розвитку. На основі сприймання краси оточуючого світу, зокрема форм, барв, звуків природи, вважав педагог, здійснюється наочне навчання, розвиток сенсорної сфери дитини. Спілкування з природою облагороджує думки і почуття, приносить велику насолоду. К.Д. Ушинський закликав учителів ретельно готувати учнів до сприймання краси природи, розширювати коло їхніх знань і уявлень на базі чуттєвого досвіду. "Природа є одним з наймогутніших агентів у вихованні людини, і найдбайливіше виховання без участі цього агента завжди відгонитиме сухість, однобічність, неприємною штучністю. Бідолашна дитина, якщо вона зросла, не зірвавши польової квітки, не прим'явши на привілі зеленої трави! Ніколи вона не розвинеться з тією повнотою й свіжістю, до яких здатна душа людська: розвиток її завжди відгонитиме душною атмосферою замкнених будинків" [9, с. 50].

Основними формами формування естетичних почуттів засобами природи К.Д.Ушинський вважав екскурсії в поле, в гай, у сад, до річки, а також уроки на лоні природи, під час яких діти пізнають світ, красу і велич рідної землі.

К.Д. Ушинський підкреслював велику роль у вихованні естетичних почуттів мистецтва – художньої літератури, музики, образотворчого мистецтва. Мистецтво – свого роду емоційна пам'ять, багата скарбниця духовних почуттів людства. Будь-яке людське почуття набуває в мистецтві особливого характеру. Воно стає узагальненим. Почуття збагачено художньо-естетичним уявленням, фантазією, інтуїцією, що взяті в формі образності. Образність мистецтва – це відображення життя в формах самого життя. Тому й на почуття мистецтво впливає через самі почуття, через емоційно-образне переживання. Педагог прагнув виховувати в дітей здібність почувати, переживати, насолоджуватися прекрасним. Кожний художній твір мистецтва криє в собі не тільки пізнавальні функції, але й викликає глибокі почуття, спонукає до активного мислення, розвиває оцінне ставлення до об'єкта і явищ навколишнього життя. Знайомство з різними видами мистецтва в їх взаємодії значно збагачує й розширює емоційний світ молодших школярів, формує культуру естетичних переживань і співпереживань, залучає до складного світу багатогранних почуттів художників, композиторів, поетів, письменників.

Важливим засобом естетичного виховання К.Д.Ушинський вважав музику, хоровий спів. Вони, на думку педагога, володіють великою силою емоційного впливу на дитину. "Який це могутній педагогічний засіб – хоровий спів! – пише педагог. – Як він підкріплює стомлені сили дітей, як він швидко організує клас! Уже з того тільки, що в наших училищах не запроваджено хоровий спів, і що навіть наші поети й наші артисти щодо цього абсолютно нічого не зробили для дітей, можна судити, як взагалі наша громадськість досі мало приділяє уваги вихованню своїх молодих поколінь" [6, с.497-498]. К.Д. Ушинський радив "розбудити школу дзвінкою дружною піснею". "У пісні... є взагалі не тільки щось таке, що оживляє й відсвіжає діє на людину, але й таке, що організує працю, що схиляє дружних співаків до дружного діла... У школі слід запровадити пісню: вона кілька окремих почуттів зливає в одне сильне почуття й кілька сердець в одне сильне почуваче серце..." [6, с.49-50].

Педагог наполягав на тому, що "усі діти без винятку – пристрасні малювальники, і школа повинна задовольнити цю законну і корисну пристрасність". Малювання, на думку педагога, не тільки засіб відпочинку після напруженої розумової праці, але й засіб формування художнього смаку, здатності глибоко сприймати й розуміти художні твори.

Багато уваги приділяв К.Д. Ушинський "поетичному елементові" у вихованні почуттів, впливові лірики на дитину. А вже в ліриці багато що усвідомлюється насамперед через почуття і не може бути пояснено умоглядно. Підкреслюючи велику зображувальну і виховну силу поетичної народної мови, він писав, що у народній мові ми знаходимо багато "справді поетичного почуття, витонченого, напрочуд вірного смаку..., силу-силенну надзвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи..." [8,с.268]. К.Д. Ушинський розглядав художній твір як вікно, крізь яке можна показати дітям народне життя в різних його проявах. Педагог радив розвивати на уроках читання естетичне чуття, образне мислення, оголосивши війну голому раціоналізмові, відірваному від почуттів учня. На уроках лірики, – радив педагог, – повинна панувати атмосфера емоційного піднесення, святковості, що позитивно впливає на емоційну сферу учнів.

Навчальні книги К.Д. Ушинського "Дитячий світ" і "Рідне слово" – прекрасні зразки практичного здійснення його теоретичних положень щодо виховання естетичних почуттів дітей засобами літератури, мови.

Сильним засобом формування естетичних почуттів дитини, на думку педагога, є праця. Говорячи про виховний вплив праці, К.Д.Ушинський розглядав її не тільки як засіб морального, а й як умову правильного естетичного розвитку. "Тіло, серце й розум людини вимагають праці, і ця вимога така наполеглива, що коли будь-чому у людини не буває своєї особистої праці в житті, тоді вона втрачає справжній шлях" [3, с. 66]. Праця, на думку педагога, благотворно впливає на настрій, почуття, поведінку людини. "Хто не відчув цілющого, відсвіжуючого впливу праці на почуття? Хто не відчував, як після важкої праці, що довго забирала всі сили людини, і небо здається яснішим, і сонце яскравішим, і люди добрими? Як нічні примари від свіжого ранкового проміння, тікають від ясної і спокійної праці журба, нудьга, вередування, примхи – всі ці бичі нероб і романтичних героїв, що страждають звичайно високими стражданнями людей, яким нічого робити" [3, с. 68].

"Насолоди, – зазначав педагог, – якщо вони не супроводжуються працею..., втрачають свою ціну..., швидко спустошують серце людини й відбирають у неї одну за одною всі її кращі якості... Насолоди повинні урівноважуватися працею..." [3, с. 69].

Важливою сферою розвитку естетичних почуттів є, на думку К.Д. Ушинського, дитяча гра. Вона викликає у дітей великий інтерес, у ній розвивається й проявляється фантазія дитини, її творча художня діяльність. Костянтин Дмитрович застерігав, що не всі ігри можуть бути гарним засобом естетичного виховання дітей. Безкорисними вчений вважав ігри, відірвані від життя й ті, що позбавляють дитину самостійності.

У творах К.Д. Ушинського знаходимо чимало думок про роль окремих методів навчання у формуванні естетичних почуттів дитини, зокрема таких, як розповідь, бесіда, виразне читання, демонстрація та ілюстрація. Видатний педагог закликав вихователів, учителів старанно готуватися до спілкування з дітьми, шліфувати свою мову, прагнути, щоб розповідь впливала на дитячу душу. Костянтин Дмитрович з прикрістю зазначав, що небагато вчителів володіють майстерністю розповіді.

На думку педагога, велику роль в естетичному вихованні дітей відіграє родина, де дитина робить перші кроки в життя, родина, яка показує їй норми поведінки і закладає перші цеглини в складну будову характеру особистості. Родина – це природний осередок найглибших людських почуттів: тут народжуються і поглиблюються любов до матері, батька, бабусі і дідуся, до роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури. К.Д. Ушинський підкреслював важливість доброзичливих взаємин між батьками й дітьми,

дружби, любові, взаємної поваги між ними. Він вважав, що увесь "дух сім'ї" повинен сприяти правильному виховному процесу. "Хто не знає, – писав педагог, – як сильно діє на характер дитини приклад і вплив батьків" [10, с. 102]. Отже, батьки, їх емоційна поведінка, почуття, естетичне ставлення до навколишнього світу є взірцем для дітей, адже діти люблять наслідувати дорослих.

Важливі думки висловлював К.Д.Ушинський з приводу того, як треба з раннього дитинства пробуджувати в дітях емоційний відгук на все прекрасне – читати їм дитячі книжки, виводити на лоно природи, показувати різні картинки, навчати різноманітних пісеньок. При цьому педагог зауважував, що "... естетично впливати безпосередньо на дітей – важко і треба дорослим давати естетичну освіту. Статуї, картини, природа впливають скоріше на дорослих, а вони вже вносять цей вплив у життя, в слова, в рухи тіла, в домашнє середовище, в одяг, у поведінку з дітьми, – і вже в цій формі діти сприймають прекрасне" [10, с. 389-391].

Погляди К.Д. Ушинського на проблему розвитку естетичних почуттів відображені також у розділі "Почуття художнє", який він включив до своєї "Програми спеціальних класів жіночих навчальних закладів". У ньому педагог розглядає такі питання, як вплив занять мистецтвами, особливо музикою, живописом, на загальний розвиток і душевний стан дітей; естетичне виховання, його прояви в музиці, живописі, скульптурі, поезії, любові до природи і людини; умови, що сприяють розвитку художніх почуттів і гальмують їх та ін.

Висновки. Яскраве відображення і втілення в педагогічну практику ідей К.Д. Ушинського щодо естетичного виховання дитини, зокрема формування її естетичних почуттів, знаходимо в діяльності видатних педагогів А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та ін.

Сучасні дослідники багато зробили у справі вивчення педагогічної спадщини К.Д. Ушинського. Пошуки нових ефективних методів і форм навчання вимагають творчого осмислення ідей видатного педагога. У дослідженнях Т. Антоненко, В. Бачиніна, Н. Крилової, Л. Коваль, В. Толстих, О. Турської та ін. зосереджено увагу на пошуку засобів, шляхів формування культури емоцій у дітей різного віку.

Питання емоційної культури учнів, зокрема її складових – інтелектуальних, моральних та естетичних почуттів – були розглянуті в дослідженнях О. Барабаш, Л. Ващенко, І. Головської, Н. Миропольської та ін.

Учителі, автори нових програм і методичних посібників зміло реалізують теоретичні положення і практичні поради К.Д. Ушинського, його послідовників щодо розвитку естетичних почуттів дітей. Таким чином, педагогічні ідеї К.Д. Ушинського залишаються дійовими і сучасними. Вони дають поштовх для удосконалення процесу навчання і виховання.

Використані джерела

1. Архив К.Д.Ушинского, т.1-4. – Т.4. – М., изд-во АПН РСФСР, 1959-1962.
2. Копачов І.П. Трактатування К.Д.Ушинським вікових особливостей дітей / І.П. Копачов // Педагогічні ідеї К.Д.Ушинського. – К.: Вища школа, 1974. – С. 126-134.
3. К.Д.Ушинський про сімейне виховання / Упор. О.Т. Губко. – К.: Радянська школа, 1974. – 152 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 16 с.
5. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. – Т.1 / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. шк., 1983. – 488 с.
6. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори / К.Д.Ушинський. – К.: Рад. школа, 1949. – Т.2.
7. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д.Ушинський // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 тт. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1983. – С. 192-471.
8. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.1. / К.Д.Ушинський. – К.: Рад. шк., 1954. – 449 с.
9. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.2. / К.Д.Ушинський. – К.: Рад. шк., 1954. – 559 с.
10. Ушинський К.Д. Твори: В 6 тт. – Т.6. / К.Д.Ушинський. – К.: Рад. шк., 1955. – 616 с.

Doroshenko T.

K.D. USHINSKIY ABOUT THE EDUCATION THE AESTHETICALLY BEAUTIFUL SENSES IN A CHILD

The article is about the K.D. Ushinskiy looks on the problem of aesthetically beautiful education, particularly, on the importance of forming the aesthetically beautiful senses of child; teacher's payment lights up in its theoretical comprehension and practical decision; the analysis of the grounded tasks, ways and facilities is carried out of forming the aesthetically beautiful senses of the child; drawn the conclusion about the actuality of K.D. Ushinskiy's approaches in the modern science and practice.

Key words: *aesthetically beautiful education, child, forming the aesthetically beautiful senses.*

Стаття надійшла до редакції 17.06.13